

УДК: 631.115.8:631.15

Збарська А.В., Шпак О.О.

УМОВИ КООПЕРУВАННЯ СЕЛЯНСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Розкрито роль і місце кооперації в аграрній сфері економіки, визначено шляхи подальшого розвитку кооперативів та основні види перспективних кооперативних структур і пріоритети в розвитку сільськогосподарських кооперативів.

Обґрунтовано організаційно-економічний механізм розвитку виробничої та обслуговуючої кооперації в аграрному виробництві та її значення для національної економіки. Висвітлено тенденції сільського розвитку коопераційних процесів, впливу на ці процеси внутрішніх і зовнішніх чинників. Акцентовано увагу на ефективності діяльності організаційно-правових структур в умовах кооперування, роль кооперації у підвищенні результативності сільськогосподарського виробництва.

Встановлено, що за досліджений період в Україні помітно збільшилася кількість обслуговуючих кооперативів за їхнім видовим складом. Винятком є лише переробні та група інших кооперативних формувань, кількість яких децю скоротилася. Відповідно трансформувалась і структура кооперативів.

Ключові слова: кооператив, трансформація, розвиток, пріоритет, аграрний, формування, реформування, інтеграція.

Постановка проблеми. Підвищене значення кооперації і агропромислової інтеграції в сучасних умовах (перш за все для розвитку селянських домогосподарств) пояснюється тим, що вони виступають в якості:

- форми інтегрованого вирішення економічних, соціальних і екологічних завдань;
- способу захисту і реалізації економічних інтересів сільських товаровиробників завдяки їх самоорганізації і самодіяльності, тобто за рахунок власних засобів;
- можливості здійснити мобілізацію і включення в господарський обіг невикористаних ресурсів, особливо в первинних територіальних і господарських ланках;
- ефективної форми організації інфраструктури, яка обслуговує сільське господарство, об'єднує різні аспекти діяльності сільських товаровиробників, поєднуючи інтереси всіх учасників агропромислового процесу;
- способу ув'язати диференціацію доходів і добробут людей з результатами їх діяльності, тобто здійснювати заходи соціальної справедливості, що сприяло б поліпшенню матеріального стану населення і послабленню різко загостреного в ході ринкових реформ протистояння.

Сільськогосподарська кооперація в умовах ринкових відносин дає змогу використовувати

переваги великого товарного виробництва, не ігноруючи інтереси сільських товаровиробників. Вона сприяє відродженню селянина як господаря виробництва, як реальної власника засобів виробництва і виробленої ним продукції. Головна мета кооперації – задоволення потреб її учасників.

Це не означає відмову від підприємницького прибутку, як стверджують деякі економісти. Тут прибуток використовується в інтересах учасників кооперації.

Прийнятий ще в 90-х роках закон про сільськогосподарську кооперацію створив непогані передумови для становлення та розвитку кооперації в ринковому господарстві аграрного сектору України. Цей закон встановлює, що сільськогосподарський кооператив може бути створеним у формі виробничого або споживчого кооперативу.

Основним показником рівня кооперування в сільському господарстві є питома вага валової продукції кооперованих підприємств у загальному обсязі в окремих територіальних одиницях.

Поряд з кооперуванням й інтеграцією безпосередньо в самому сільському господарстві розвиваються і вертикальні зв'язки аграрних підгалузей з промисловістю. Ці процеси взаємообумовлені і доповнюють один одного (рис. 1).

Кооперування й інтеграція по вертикалі сприяє кращому використанню сільськогосподарської продукції, трудових ресурсів, скороченню транспортних витрат тощо.

Агропромислове інтегрування дозволяє значно ослабити негативний вплив сезонності, яка особливо чутлива при виробництві продукції, що швидко псується. Воно створює великі можливості для організації рівномірного завантаження переробних підприємств сировиною, маневрування фінансовими і трудовими ресурсами. В агропромислових підприємствах повніше і рівномірно використовуються засоби виробництва, забезпечується більш стійкий фінансовий стан.

© Збарська А.В., к.е.н., асистент, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Шпак О.О., аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Рис. 1. Форми кооперації в аграрному секторі економіки України
 Розроблено автором на підставі [1,2]

Основними ознаками агропромислових підприємств і об'єднань є:

- тісне поєднання в єдиному підприємстві сільськогосподарського виробництва і переробної промисловості при дотриманні необхідних пропорцій в їх розвитку;
- більш високий рівень організації сільськогосподарського і промислового виробництва, який забезпечує раціональне використання трудових ресурсів, підвищення продуктивності праці і зниження собівартості кінцевої продукції;
- поглиблена і стійка спеціалізація сільськогосподарського виробництва;
- наявність великих, технічно досконалих підприємств з переробки сільськогосподарської продукції.

У залежності від існуючої організації виробництва, глибини процесів економічної взаємодії кооперуючих підприємств, а також рівня організації діяльності, спрямованої на реалізацію переваг, які складаються в процесі спільного функціонування, можна запропонувати різні форми міжгосподарської кооперації:

а) *міжгосподарське формування* – нова юридична особа, створена сільськогосподарськими підприємствами, як правило, з одного виду діяльності шляхом добровільного об'єднання частини своїх фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів, тобто на паях, при збереженні самостійності в організаційно-правовому відношенні учасників. У відповідності з Господарським кодексом України це формування може бути господарським товариством, споживчим кооперативом, асоціацією. Специфіка економічних взаємо-

відносин партнерів кооперації визначається загальною власністю в розмірі, який відповідає дольовій участі кожного з них у спільно виробленій продукції і прибутку;

б) *проста форма кооперації* – договір про спільну діяльність (просте товариство) без утворення юридичної особи для вилучення прибутку. Договір про спільну діяльність можуть укладати господарства з виробництва одного виду продукції (насіння, кормів тощо) або з технологічних стадій його виробництва (дорощування і відгодівля тварин, вирощування ремонтного поголів'я тощо). Ведення бухгалтерського обліку спільного майна такого об'єднання може бути доручене одному із учасників договору простого товариства юридичних осіб.

Економічні взаємовідносини учасників кооперації можуть будуватися на дольовому розподілі прибутку, одержаному в результаті їх спільної діяльності в залежності від затрат у кінцевій продукції.

Власникам сільських домогосподарств необхідно знати принципи відмінності між виробничою і обслуговуючою кооперацією (табл. 1).

Кооперація у її різноманітних формах стала домінуючою формою об'єднання сільськогосподарських товаровиробників у всьому цивілізованому світі. Кооперування – це не тільки об'єднання зусиль, засобів і інтересів, але і збереження та вдосконалення створеної раніш у господарствах виробничої інфраструктури, суттєве підвищення ефективності використання виробничих фондів, стабілізація сільськогосподарського виробництва.

Принципові відмінності виробничих й обслуговуючих кооперативів

№ п/п	Ознаки відмінності	Види кооперативів	
		Виробничий	Обслуговуючий
1	Власність	Володіє землею і майном, є власником виробленої продукції	Володіє виробленою ним продукцією, майном, необхідним для здійснення своєї діяльності. Продукція членів залишається їх власністю
2	Право участі	Тільки фізичні особи, які є його засновниками і власниками. Кількість обмежена	Фізичні і юридичні особи є власниками-клієнтами, які делегують йому окремі види діяльності
3	Мета діяльності	Отримання прибутку від сільськогосподарського виробництва	Надання послуг, необхідних для діяльності господарств, його членів
4	Здійснюють трудову діяльність	В основному самі члени кооперативу	Наймані працівники
5	Статус	Комерційна структура	Неприбуткова організація
6	Розподіл доходів	Дивіденди розподіляються між членами у відповідності з їх трудовою участю і майновим внеском (паєм)	Результат розподіляється пропорційно обсягу наданих послуг кооперативом своїм членам
7	Обмеження прибутків	Немає	Неорієнтований на отримання прибутків
8	Державне регулювання діяльності	Як правило, у вигляді створення сприятливого законодавчого середовища	Звільнення від податків і надання пільгових кредитів
9	Порядок інвестування	Здійснення за рахунок прямих капіталовкладень	Переважно за рахунок клієнтів-власників
10	Оподаткування	Прибуток підприємства, дивіденди не оподатковуються	Неприбутковий статус
11	Клієнти	Як правило особи, що не є власниками кооперативу	Як правило особи, що є власниками кооперативу

Джерело: власні дослідження

За роки ринкових реформ пришвидшився процес кооперації інтеграції селянських домогосподарств між собою і з іншими підприємствами сільського господарства та агропромислового комплексу. Без цього більшість підприємств у сучасних умовах просто не виживуть.

Найважливішими особливостями кооперації й інтеграції в сільському господарстві нині є те, що в цьому процесі беруть участь, в основному, вільні власники, реформовані підприємства, які володіють повною економічною самостійністю і працюють в ринковій економіці.

Назріла нагальна необхідність прискорити формування механізму кооперації й інтеграції селянських господарств з іншими підприємствами сільського господарства і АПК.

Складовими цього механізму, на наш погляд, повинні бути:

- суб'єкти господарювання – селянські господарства, різні сільськогосподарські підприємства та підприємства інших галузей і сфер АПК регіону;

- відповідні плани і програми кооперації і інтеграції, складені адміністрацією регіону і районів та самими учасниками цих процесів;

- система економічного стимулювання учасників кооперації і інтеграції, включаючи

взаєморозрахунки між ними, порядок і рівень встановлення цін, кредитування тощо;

- правова, нормативна основа та інструментарій процесів кооперації й інтеграції.

Значна роль в організації і регулюванні процесів кооперації та інтеграції належить регіональній і районній адміністраціям, відповідним управлінням сільського господарства і продовольства, дорадчим службам тощо. Саме вони спільно з керівниками різних підприємств повинні скласти плани і програми інтеграції і кооперації та втілювати їх в життя. Основними передумовами кооперації й інтеграції селянських домогосподарств з сільськогосподарськими підприємствами та іншими підприємствами АПК є [9]:

- надання селянським господарствам земельних ділянок, встановлення умов їх використання і контроль за дотриманням правил ефективного землекористування;

- надання допомоги селянським домогосподарствам матеріальними ресурсами (насінням, кормами, добривами, гербіцидами тощо);

- реалізація селянським господарствам молодняка худоби і птиці;

- продаж і передача в оренду селянським домогосподарствам необхідної їм

сільськогосподарської техніки, засобів малої механізації;

- організація виробництв і цехів зі спільної переробки сільськогосподарської продукції безпосередньо в сільських поселеннях;

- надання допомоги селянським домогосподарствам в реалізації частини виробленої ними сільськогосподарської продукції;

- сприяння власникам селянських домогосподарств в отриманні необхідних їм кредитів тощо;

- заохочення сільських голів виступити в якості координаторів у запровадженні кооперації і інтеграції селянських домогосподарств; передавати їм в оренду приміщення і основні засоби, які перебувають під юрисдикцією сільської громади.

Селянським домогосподарствам доцільно кооперуватися й інтегруватися, перш за все, з фермерськими господарствами, сільськогосподарськими підприємствами, які знаходяться в одному населеному пункті або поблизу. Причому така кооперація може здійснюватися одночасно за багатьма напрямками виробничої, постачальницько-збутової, соціальної, будівельної, кредитної та іншої сервісної діяльності.

Селянські домогосподарства можуть також кооперуватися з регіональними агропромисловими підприємствами – в галузі заготівлі, зберігання, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції.

Процеси кооперації й інтеграції селянських домогосподарств з сільськогосподарськими підприємствами і підприємствами інших галузей повинні здійснюватися на договірній основі, яка передбачає безумовне виконання всіх взятих сторонами зобов'язань і виплати різних штрафів та пені при їх недотриманні. Договірні відносини ставлять всіх партнерів в рівноправне становище, зміцнюють кооперативні й інтеграційні зв'язки з іншими підприємствами. Кожен учасник цих зв'язків отримує певну вигоду від кооперації і інтеграції. За такого підходу вже не можна говорити про

підсобний, другорядний характер селянських домогосподарств порівняно з іншими суб'єктами господарювання в аграрному секторі економіки і в цілому АПК. Саме різноманіття і рівноправність підприємств і організацій різних форм власності є характерною ознакою ринкової економіки.

Успішне функціонування селянських домогосподарств може здійснюватися тільки за активної участі їх власників у процесах міжгосподарської кооперації й інтеграції та активної підтримки сільського голови. При цьому особливо важливе значення має кооперування селянських домогосподарств між собою. Створені селянські кооперативи значно полегшують діяльність мешканців сільських поселень з утримання і розвитку їх садіб. За допомогою кооперативів селяни можуть здійснювати обробіток своїх присадибних ділянок, відносно недорого придбавати насіння, корми, добрива та інші ресурси, вигідно продавати надлишки своєї продукції, одержувати кредити тощо.

На жаль, нині власники селянських домогосподарств слабо розвивають кооперацію, їх міжгосподарські кооперативи лише починають створюватися. Для прискорення цього позитивного процесу селянам потрібна допомога регіональної і місцевої адміністрацій, сільських голів, дорадчих служб тощо.

У сучасних умовах потребує подальшого розвитку не тільки виробнича, але й обслуговуюча кооперація (табл. 2).

Дані табл. 2 переконливо доводять, що тенденція до збільшення чисельності обслуговуючих кооперативів в розрізі регіонів країни ще надто повільна. Виняток стосується лише Вінницької, Луганської, Полтавської та Тернопільської та деяких інших областей і АР Крим, у яких на початок 2001 р. обслуговуючих кооперативів практично не було. Неприбутковий статус найбільш привабливий і є цінною ознакою обслуговуючих кооперативів.

Таблиця 2

Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України за 2009-2015 рр.*

Регіон	Станом на початок року						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	496	645	583	774	885	1017	1022
Вінницька	71	76	83	87	84	86	93
Волинська	34	27	17	15	35	37	35
Дніпропетровська	2	23	28	32	34	31	33
Донецька	16	5	6	9	10	13	13
Житомирська	93	97	95	96	105	104	98
Закарпатська	7	12	13	13	13	13	15
Запорізька	17	14	12	12	16	22	25
Ів.-Франківська	20	30	36	65	71	94	80
Київська	14	19	21	19	37	56	60
Кіровоградська	8	21	21	25	26	29	32
Луганська	1	16	16	18	21	22	22
Львівська	38	35	24	39	42	52	53

Миколаївська	4	8	9	9	13	16	16
Одеська	6	41	34	41	44	41	41
Полтавська	6	16	13	18	35	37	41
Рівненська	8	12	34	38	38	40	42
Сумська	18	40	41	39	38	41	41
Тернопільська	3	5	6	6	18	20	21
Харківська	3	14	14	12	15	16	16
Херсонська	13	36	25	28	32	41	42
Хмельницька	51	12	11	12	11	13	13
Черкаська	9	20	31	54	55	65	63
Чернівецька	6	11	11	14	14	27	28
Чернігівська	8	12	10	10	12	25	23

*Джерело: Дані Міністерства аграрної політики України

Проте, незважаючи на відносно сприятливу правову базу, наявність Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" (2013 р.), дослідження вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки», власні дослідження свідчать, що неприбутковий статус одержали не більше 5–7% сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, а інші змушені реєструватися як комерційні структури [3; 8].

У недалекому минулому підприємства і організації споживчої кооперації активно скуповували у мешканців села надлишки сільськогосподарської продукції, організували її зберігання, переробку і реалізацію. Необхідно відродити споживчу кооперацію і активно включати в її діяльність селянські домогосподарства. Власники селянських садіб можуть і повинні брати участь і в процесах агропромислової інтеграції, співробітничати з заготівельними і переробними підприємствами. Наразі участь селянських домогосподарств у процесах агропромислової інтеграції не можна визнати задовільною.

Отже, метою створення *сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів* шляхом об'єднання сільськогосподарських виробників є підвищення ефективності (збільшення доходів і зменшення витрат) власників господарств. Перспективним вважалося створення обслуговуючих кооперативів

на базі майна членів реформованих підприємств, фермерських і особистих селянських господарств, проте практика не підтвердила, на перший погляд, цілком логічний і зрозумілий рецепт для сільськогосподарських товаровиробників [3].

Найбільшого поширення нині набули три типи обслуговуючих кооперативів: спеціалізовані (заготівля, переробка, маркетинг сільськогосподарської продукції, матеріально-технологічне, інформаційно-консультаційне обслуговування тощо); агроторгові доми та багатофункціональні кооперативи. Агроторгові доми створюються на районному рівні, вони не мають права власності на продукцію і ресурси, а діють як ринкові агенти, отримуючи плату за надані ними послуги. Можливе створення міжрайонних торгових домів і районних об'єднань агроторгових домів. Проте, такого типу формування втрачають кооперативну суть. Щоб поліпшувати добробут селянина, необхідно усвідомити корисність і необхідність кооперативної справи, але без підтримки держави, органів місцевої влади і, особливо, сільських голів, – усі прагнення та бажання будуть малоєфективними. Ця робота не повинна бути одноразовим заходом, а має перетворитися у постійно діючу програму, яка збагачує досвід кооперативної роботи, спрямованої на поліпшення соціально-економічного життя територіальних громад і розв'язання проблем сільського розвитку.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Збарський В.К. Розвиток сільськогосподарської виробничої кооперації. – К. ННЦ ІАЕ НААНУ, 2010. – 52 с.
2. Збарський В.К. Вклад всесвітньо відомого вченого Туган-Барановського у розвиток теорії кооперації / В.К. Збарський, П.К. Канінський // Вісник Сумського нац.аграр.ун-ту. – Суми, 2008. – Вип. 2. – С.458–461.
3. Збарський В.К. Розвиток обслуговуючої кооперації в сільському господарстві України: монографія /В. К.Збарський, В.О. Цимбал – К.: ННЦ ІАЕ НААНУ, 2010. – 243 с.
4. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. — К.: Логос, 2001. — 378 с.
5. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й. Малік, Ю.Я. Лузан //Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3–8.
6. Месель-Веселяк В.Я. Кооперування селянських (фермерських) господарств/ В.Я. Месель-Веселяк// Сільські обрії. – 1998. – № 1–2. – С. 23–25.
7. Саблук П.Т. Реформування аграрної сфери економіки і розвиток кооперації / П.Т. Саблук. – К., 2003. – 68 с.

8. Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні / П.Т. Саблук, В.П. Ситник, М.Й. Малік та ін.; М.Й. Малік (ред.). –К. : IAE UAAN, 1999. –166 с.
9. Туган-Барановский М.М. Социальные основы кооперации. – М.: Экономика, 1989. – 469 с.;
10. Чаянов А.В. Краткий курс кооперации. – М.: Московский рабочий, 1990. – 79 с.
11. M. Fulton, J. Heit, B. Faibairn. The Changing Landscape of Cooperatives in North America. Papers presented at the XIV International Economic History Congress Helsinki, Finland, 21 to 25 August 2006. Pages 32–35.
12. Brett Faibairn, Professor of History, Director, Centre for the Study of Cooperatives University of Saskatchewan, Losing Sight of the Goal Agwau 2003, Page 30.
13. Profile of Canadian Agriculture Cooperatives (1986-2000), March 2003. Healthier McNeill. Cooperatives Secretariat. Government of Canada. 25 pages.
14. Цимбал В.О. Удосконалення виробничих відносин у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах / В.О. Цимбал // Економіка АПК. – 2004. – № 3 – С. 84–90.

REFERENCES

1. Zbarskyj V.K. Rozvytok sil's'kogospodars'koji vyrobnychoji kooperaciji. – K. NNC IAE NAANU, 2010. – 52 s.
2. Zbarskyj V.K. Vklad vsesvitnjo vidomogho vchenogho Tughan-Baranovskogho u rozvytok teoriji kooperaciji / V.K. Zbarskyj, P.K. Kaninskyj // Visnyk Sums'kogho nac.aghrar.un-tu. – Sumy, 2008. – Vyp. 2. – S.458–461.
3. Zbarskyj V.K. Rozvytok obslughovujuchoji kooperaciji v sil's'komu ghospodarstvi Ukrajinu: monoghafija /V. K.Zbarskyj, V.O. Cymbal – K.: NNC IAE NAANU, 2010. – 243 s.
4. Zinovchuk V.V. Orghanizacijni osnovy sil's'kogospodars'kogho kooperatyvu. — K.: Loghos, 2001. — 378 s.
5. Malik M.J. Problemni pytannja rozvytku kooperaciji ta integracijnykh vidnosyn v APK / M.J. Malik, Ju.Ja. Luzan //Ekonomika APK. – 2010. – № 3. – S. 3–8.
6. Meselj-Veseljak V.Ja. Kooperuvannja seljans'kykh (fermers'kykh) ghospodarstv/ V.Ja. Meselj-Veseljak// Sil's'ki obriji. – 1998. – № 1–2. – S. 23–25.
7. Sabluk P.T. Reformuvannja aghrarnoji sfery ekonomiky i rozvytok kooperaciji / P.T. Sabluk. – K., 2003. – 68 s.
8. Sil's'kogospodars'ka kooperacija: sutj ta problemy rozvytku v Ukrajinі / [P.T. Sabluk, V.P. Sytnyk, M.J. Malik ta in.]; M.J. Malik (red.). –К. : IAE UAAN, 1999. –166 s.
9. Туган-Барановский М.М. Social'nye osnovy kooperaciji. – М.: Jekonomika, 1989. – 469 s.;
10. Chajanov A.V. Kratkij kurs kooperaciji. – М.: Moskovskij rabochij, 1990. – 79 s.
11. M. Fulton, J. Heit, B. Faibairn. The Changing Landscape of Cooperatives in North America. Papers presented at the XIV International Economic History Congress Helsinki, Finland, 21 to 25 August 2006. Pages 32–35.
12. Brett Faibairn, Professor of History, Director, Centre for the Study of Cooperatives University of Saskatchewan, Losing Sight of the Goal Agwau 2003, Page 30.
13. Profile of Canadian Agriculture Cooperatives (1986-2000), March 2003. Healthier McNeill. Cooperatives Secretariat. Government of Canada. 25 pages.
14. Cimbal V.O. Udoskonalennja virobnichih vidnosyn u sil's'kogospodars'kih obslughovujuchih kooperativah / V.O. Cimbal // Ekonomika APK. – 2004. – № 3 – S. 84–90.